

Лекція 5. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

ПЛАН

Загальна характеристика та основні риси німецької класичної філософії.	1
Філософія І. Канта	2
Суб'єктивістська філософія І.-Г. Фіхте	3
Філософія Ф.-В.-Й. Шеллінга.....	4
Філософія Г.-В.-Ф. Гегеля	5
Філософська система Л.А.Фейербаха.....	6

Загальна характеристика та основні риси німецької класичної філософії.

Французька революція, здавалося спочатку німецькій інтелігенції, здійснює ідеї свободи і розуму, розвинуті Просвітництвом. Але з перетворенням революції в терор пробуджується *німецька національна свідомість* і спостерігається майже виключна орієнтація на *культуру* (розквіт літератури, реформи освіти тощо). Така ситуація створює передумови для розвитку німецького ідеалізму, започаткованого наприкінці XVIII ст. німецькою класичною філософією. В Німеччині сформувалась філософська традиція, в межах якої вдалося переосмислити багато проблем, над якими безуспішно билася попередня думка. Їх групи носили:

- 1) *гносеологічний характер* – протистояння емпіризму й раціоналізму. Детермінізму і свободи волі;
- 2) *онтологічний характер*: протиріччя між натуралістично-механістичним світоглядом і специфікою буття людини, яке виходило поза межі цього світогляду.

Німецька класична філософія охоплює порівняно короткий період, який можна обмежити 80-ми роками XVIII сторіччя, з одного боку, та 1831 роком – роком смерті Г.-В.-Ф. Гегеля – з іншого. Але при цьому вона сягнула таких висот філософського розвитку, які осяяли подальший розвиток західної парадигми. Вона представлена сукупністю філософських концепцій Німеччини майже за сто років, зокрема, такими оригінальними мислителями, як *Іммануїл Кант, Іоган Готліб Фіхте, Фрідріх Вільгельм Йозеф Шеллінг, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, Людвіг Андреас Фейєрбах*. Кожний з цих філософів є настільки своєрідним та оригінальним, що виникає питання – чи можна говорити про німецьку класичну філософію як про цілісне утворення? Проте при всьому розмаїтті ідей та концепцій, німецьку класику відрізняє ряд суттєвих рис та принципів, що є спільними для всього цього етапу розвитку філософської думки. Саме вони і дають змогу говорити про німецьку класичну філософію як про цілісне духовне утворення.

Основні риси німецької класичної філософії

1. Філософів споріднює **принцип активності суб'єкта**. З аналізу об'єкта пізнання філософія переключується на дослідження суб'єкта, відбувається його переосмислення. В німецькій класичній філософії суб'єкт постає як творча діяльність (Кант), як дух, що перебуває в історичному розвитку (Гегель).

2. В онтологічному аспекті філософія переключається від природи до історії і культури. Представники німецької класичної думки надали філософії вигляду широко розробленої та диференційованої спеціальної системи дисциплін, ідей, понять та категорій.

3. Німецька класична філософія розробила цілісну діалектичну концепцію розвитку. (*Діалектика* – один з методів філософії, згідно з яким будь-яке явище перебуває в зміні, в основі якого лежить взаємодія (боротьба) протилежностей (Геракліт, Гегель, Маркс)).

4. Німецька класика виробила певні загальні принципи підходу до проблеми історичного розвитку, запропонувавши досліджувати його науково-теоретичними засобами і виділивши деякі його загальні закономірності.

5. Розглядаючи проблеми людини, німецька класична філософія концентрує увагу навколо принципу свободи та інших гуманістичних цінностей.

6. Всіх представників німецької класичної філософії об'єднує розуміння ролі філософії в історії людства і в розвитку світової культури. Вони вважали, що філософія покликана критично самопізнати людську життєдіяльність, зробити предметом спеціального філософського дослідження людську історію і людську сутність. Кант, Фіхте, Шеллінг, Гегель бачили філософію чітко систематизованою наукою, але наукою специфічною. З їхньої точки зору, філософія, живлячись науками, орієнтуючись на науки, має будувати себе як наука гуманістичної спрямованості.

Враховуючи ці основні риси німецької класичної філософії, можна виділити також і основні проблеми, дослідження яких перебуває в центрі уваги цього періоду розвитку світової філософії: проблема науковості філософії, онтології, гносеології, філософської антропології, філософії історії, філософії права, філософії релігії, етики, естетики тощо.

Для побудови своїх філософських систем мислителі німецької класичної філософії виходили з таких принципів: принципу розрізнення закономірностей розвитку природи і культури, принципу активності суб'єкта, принципу історизму.

Філософія І. Канта

Засновником німецької класичної філософії є **Іммануїл Кант** (1724-1804) – філософ, якого за силою духу і впливу на подальший розвиток філософської думки часто порівнюють з Платоном.

Філософія Канта – перехідна ланка між раціоналізмом Просвітництва і романтично забарвленою філософією XIX ст. Кант, як і просвітники, *пройнятий ідеєю розуму,* який здатен продукувати абсолютні вічні істини. Але філософ переосмислює саму ідею розуму: останній трактується не як механічне відображення дійсності (емпірики) чи як послідовне методологічне розгортання природжених ідей (раціоналісти), а як творець, конструктор як дійсності (об'єкта), так і знання про неї. На цій основі Кант долає суперечність емпіризму і раціоналізму, і це перший внесок мислителя в розвиток філософської думки. Другий полягає в тому, що Кант теоретично обґрунтував автономію волі людини, непідлеглість моральності зовнішнім факторам, і цим самим сфера людської діяльності (культура) була винесена за рамки природної детермінації. Після Канта культура опинилась за межами природи і більше не розглядається крізь природні закономірності. Природа і культура постають для філософії як дві рівнозначні і незводимі одна до одної сфери.

У творчості Канта виділяють *докритичний і критичний* періоди.

У докритичний (до 70-х років XVIII ст.), *або,* як він його сам називає, догматичний, період Кант перебуває під впливом філософії Г. Лейбніца і його послідовника Х. Вольфа. Він вірить, що силою одного лише розуму можна досягнути закономірності природи і демонструє це створеною космогонічною гіпотезою і теорією припливів і відпливів, що демонструє його віру в можливість розуму досягнути закономірності природи. Із праць цього періоду найважливішим є космологічний трактат „Загальна природня історія та теорія неба”.

Але знайомство з філософією Д. Юма збудило Канта (за його ж словами) від догматичної сплячки. Під догматизмом Кант розуміє філософську позицію, згідно з якою світ існує таким, яким ми його сприймаємо, а пізнання виступає як його відображення. Юм поставив під сумнів цю позицію. Але він не запропонував нічого іншого. Кант пропонує свій підхід до розв'язання цієї проблеми, який він називає конструктивним критицизмом.

У критичний період Кант, за його висловом, здійснив коперніканський переворот у філософії. На його думку, потрібно не знання (розум) узгоджувати з предметами, як це робили попередні філософи, а предмет зі знанням (розумом). Іншими словами, джерело всезагальності і необхідності знання філософ пропонує шукати не в об'єкті, а в суб'єкті.

Кант визначає філософію як науку про відношення будь-якого знання до суттєвих цілей людського розуму. Філософія, з його точки зору, має відповісти на такі питання: „Що я можу знати?“, „Що я маю робити?“, „Чого я можу сподіватись?“. Відповідь на такі питання і гарантує філософії її високу місію законодавиці розуму. Таку місію, на думку Канта, може виконати лише трансцендентальна філософія, яка вивчає правила (принципи) функціонування свідомості.

Цей період творчості Канта представлений працями, які стали подією в історії людської культури: „Критика чистого розуму” (1781), „Критика практичного розуму” (1788), „Критика здатності судження” (1790), присвячені осмисленню філософії як науки, гносеології, проблем людської свободи та моральності тощо.

Перша епохальна робота Канта містить критичний огляд людської здатності пізнання. Кант виділяє 2 види знання: досвідне (*апостеріорне*) та незалежне від досвіду (*апріорне*). Розробляючи проблеми гносеології, Кант відштовхувався від концепції „*речей у собі*” – це незалежна від суб'єкта об'єктивна реальність. Світ непізнаваних речей-у-собі він називає *ноуменами*, а світ даних нам явищ – *феноменами*.

У другій праці Кант розглядає витoki і критерії моральної поведінки людей. Вчинки можуть бути емпірично випадковими, залежати від природних законів, але тільки розумність волі, розумне усвідомлення абсолютного обов'язку забезпечують людині моральну якість вчинку і справжню свободу. Цей принцип дістав у Канта назву *категоричного імперативу*. Він звучить так: чини так, щоб використовувати людину для себе так, як і для іншого, завжди як ціль (мету) й ніколи лише як засіб. Найвідоміше формулювання кантівського категоричного імперативу визначає форму моральної поведінки таким чином: „чини так, щоб максима твоєї поведінки на основі твоєї волі могла стати загальним природним законом”. Моральна поведінка визначається як обмеження власного егоїзму, який витікає з інстинкту самозбереження відносно аналогічної цінності інших.

Завданням дослідження третьої праці було встановлення зв'язку між природою (про яку йдеться в „Критика чистого розуму”) і свободою („Критика практичного розуму”).

Отже, Кант поставив надзвичайно важливі проблеми в дослідженні структури пізнавального процесу, багато з яких лишаються актуальними і в наші дні. Саме в полеміці з Кантом народились філософські концепції Фіхте, Шеллінга, Гегеля.

Суб'єктивістська філософія І.-Г. Фіхте

Йоган-Готліб Фіхте (1762-1814) розглядав своє вчення як пряме продовження філософії Канта. Він був переконаний у справедливості твердження великого філософа про науковість філософії. Фіхте називає свою філософію вченням про науку (науковченням). „**Науковчення**” – його головний філософський твір. Наука, на його думку, є систематичною. Системний характер є необхідним, проте недостатнім визначенням істинного знання. Істинність усієї системи, з точки зору Фіхте, базується на істинності її наукового основоположення.

В основі філософії Фіхте лежить твердження, що практично діяльне відношення до предмета передує теоретично-споглядальному відношенню до нього. Свідомість у Фіхте не дана, а задана, породжує сама себе. Очевидність її, гадає Фіхте, засновується не на спогляданні, а на дії, не вбачається інтелектом, а стверджується волею.

Теорія науковчення Фіхте базується на таких 3 положеннях:

- 1) „Я покладає Я” або „Я обумовлює самого себе”. Це означає, що будь-яке знання передбачає наявність Я, яке задає його умови;
- 2) „Я проти покладає не-Я” або „Я обумовлює не-Я” (Я-суб’єкт, не-я – об’єктивна реальність, природа). Це основоположення вводить категорію заперечення;
- 3) „Я покладає і Я, і не-Я” або „Я обумовлює самого себе і не-Я”.

Отже, діяльність „Я”, що розвивається, Фіхте розуміє як рух від початкового покладання „Я” до протилежності „не-Я”, а від нього до покладання, яке є єдністю, синтезом перших двох і „Я”, і „не-Я”. Тим самим Фіхте пояснює три види дій: 1) теоретична, тобто така, у якій дещо не прирівнюється і не протиставляється нічому іншому. А покладається як рівне собі самому; 2) антитетична. В якій „Я” покладає свою протилежність „не-Я”; 3) синтетична. В якій обидві протилежності поєднуються.

Таким чином, Фіхте пояснює діалектичну тріаду: теза („Я”), антитеза („не-Я”) та синтез („Я” покладає „Я” і „не-Я”). Рух від тези до антитези та синтезу складає основу діалектичного методу Фіхте, який сприймається ним як метод пізнання і метод істинного філософування.

Філософія Ф.-В.-Й. Шеллінга

Філософська система **Фрідріха Вільгельма Йозефа Шеллінга** (1775-1854) складається із:

- 1) „Системи теоретичної філософії”;
- 2) „Системи практичної філософії”;
- 3) „Філософії мистецтва”.

У системі теоретичної філософії Шеллінг досліджує проблему: як вивести об’єкт із суб’єкта? Він зіткнувся з фактом, що всі люди сприймають зовнішній світ як незалежний від свідомості. Проблема виявилась у поєднанні цих двох протилежних тверджень. Вирішуючи її, Шеллінг створив теорію підсвідомої творчості.

Суть її: діяльність суб’єкта усвідомлена тільки частково; здебільшого вона підсвідома. Тому продукти діяльності сприймаються як незалежні від суб’єкта. Тут Шеллінг спирався на факти: єдність суб’єкта і об’єкта завжди сприймається тільки як об’єктивна. Щоб виникло чуттєве, потрібен об’єкт і суб’єкт. Але саме відчуття суб’єктом сприймається як об’єктивне. Аналогічне спостерігається не тільки в чуттєвому, а й у мисленні. Отже, для Шеллінга будь-яка об’єктивність і все в об’єктивності є результатом діяльності суб’єкта. Якщо аналіз об’єктивний. То в ньому ми знайдемо не тільки об’єктивний бік, а й суб’єктивний. В цілому єдність суб’єктивного і об’єктивного відтворюється як об’єкт. Шеллінг абсолютизував: усе в об’єкті є результатом діяльності суб’єкта.

В системі практичної філософії Шеллінг розглядає проблему свободи і необхідності. Свобода – усвідомлена діяльність, необхідність – підсвідома діяльність. Шеллінг досліджує зв’язок між ними (перетворення свободи в необхідність). Вільна діяльність, об’єктивуючись, перетворюється в діяльність необхідну. Виходить, що свідомо діяльність призводить до протилежних результатів. Суперечливість свідомої діяльності Шеллінг називає необхідністю.

У філософії мистецтва Шеллінг розглядав мистецтво як завершення філософської системи. „Мистецтво – зброя філософії”. Мистецтво та форма його змісту („естетичні

споглядання”) і є процесом пізнання. „Естетичне споглядання – інтелектуальне споглядання”. Шеллінг вважав, що інтелектуальне споглядання є головним методом філософії, бо тільки воно може об’єднати протилежності. Найвища форма, в якій протилежності виявляються – естетична діяльність.

Він розрізняв такі форми об’єднання протилежностей:

- чисто чуттєва;
- логічна;
- естетичне споглядання (поєднання чуттєвого і понятійного).

Воно має справу з абстрактним об’єктом. Насправді ми й маємо це поєднання: навіть найвищі рівні абстрагування не звільняються від чуттєвості. Шеллінг вважав головним способом пізнання споглядання і ігнорував розсудкове пізнання.

В цілому філософія Шеллінга справила великий вплив на європейську філософську думку XIX – XX ст. Ірраціоналістичні ідеї німецького філософа знайшли розвиток у філософії екзистенціалізму.

Філософія Г.-В.-Ф. Гегеля

Подібно до Арістотеля і Томи Аквінського, **Георг Вільгельм Фрідріх Гегель** (1770-1831) вважається творцем великої філософської системи, яка охоплювала всі сфери людського знання. Її основу складають 2 домінуючі ідеї:

- а) переосмислення розсудку й розуму;
- б) розуміння ідеї (істини) як системи знання, що породжує себе в процесі розвитку.

Особливості філософії Гегеля: вбачав у думці, в її логічному русі, адекватну абсолюту „стихію”. Філософія, на його думку, можлива як процес конструювання абсолютного знання, як діалектична філософія, в основі розвитку якої є цикл: теза, антитеза, синтез. Тобто, Гегель сформулював *діалектичний метод тріади*. Цей метод лежить в основі мислення і самої дійсності: кожна *теза* вже захоче свою *антитезу*, і обидві знімаються в *синтезі*. Діалектика показує протиріччя як *моменти переходу* в рамках цілого, причому його останній стан переважає обидва попередніх, не відкидаючи їх абсолютно. Наприклад, історичні події – це необхідні фази розгортання багатшого за змістом цілого. Загальна схема тут є такою:

- дух сам досягає самовідчуження в *природі*;
- проходячи через історію, дух приходить до себе в людині, тобто, стає знаючим себе самого – *абсолютним* духом.

У філософії дух пізнає, що він є *суб’єктом* мислення – і водночас *субстанцією* світу: субстанція є дух, що само розгортається як само усвідомлюване ціле. Це принцип тотожності буття і мислення, в якому долається кантівський дуалізм „речі-в-собі” та „явища”. Усі ступені розвитку духа у підсумку дають ціле: (=істину).

Першою частиною гегелівської системи є „**Феноменологія духу**” (1807). У ній Гегель виявив рух свідомості від першої, безпосередньої протилежності себе самої і предмета, через самосвідомість, розум, релігію – аж до *абсолютного знання*, коли суб’єкт і об’єкт пізнаються у нерозривній єдності. На цьому вищому ступені вибудовується *наука логіки* (викладена в однойменній праці „**Наука логіки**”, 1812-1816). „Логіка” тут розуміється як наука про розвиток чистого мислення, а по суті – як зображення Бога в його власній сутності, *до* створення ним природи і скінченного духа (людини). ступенями розвитку мислення в логіці є: буття, сутність і поняття, завершенням – *ідея*.

Далі логіка як наука про ідею переходить у *натурфілософію* (наука про ідею в її природному інобутті), де наявне розгортання в просторі сутнісного змісту абсолютної ідеї у формі тілесного, матеріального, тобто в природі. Остання, в свою чергу, переходить у *філософію духу* (ідея, що повертається до себе із інобуття). На цій, третій фазі дух спочатку формується як суб’єктивний (індивідуальний розвиток людини; антропологія,

феноменологія, психологія), потім – як об'єктивний (дух народу, втілений у суспільство, право, моральність) і нарешті – як **абсолютний дух**, що переходить стадії мистецтва, релігії та філософії. Отже, Абсолютний дух – дух, що *знає* себе самого, усвідомлює весь попередній шлях свого становлення („Енциклопедія філософських наук”, 1817).

Викладену загально метафізичну концепцію надалі Гегель використовує до різних сфер суспільного знання, зокрема, до **права** („Основи філософії права”, 1821).

Держава для Гегеля є „дійсність конкретної свободи”; вона повинна гарантувати єдність індивідуальних і загальних інтересів.

Завдання філософії Гегель бачить у тому, „щоб схопити свій час в ідеях”, тобто за допомогою категорій **заднім числом** осмислити (але не змінити) історію: „...сова Мінерви починає свій політ лише з настанням сутінок”.

В основу **філософії історії** Гегеля покладено принцип: все у світовій історії – розумне. Світовий рух прямує до наперед визначеної мети – до самоусвідомлення і об'єктивації. „Всесвітньо-історичні особи” – видатні особистості – лише знаряддя світового духа, через які він так чи інакше добудеться до кінцевої мети (в цьому – „хитрість розуму”).

Естетика Гегеля вбачає в мистецтві явище абсолюта у формі споглядання, переведення почуття краси в об'єктивну форму існування („Естетика”).

Філософія релігії Гегеля ототожнює християнську релігію з істинною філософією. Остання стверджує: людина знає Бога лиш тією мірою, якою Бог знає самого себе в людині. Отже, людське знання – це самосвідомість Бога, це – здатність завершення Божої дійсності.

Таким чином, філософська система Гегеля справила значний вплив на всю наступну філософську думку, і навіть критика його системи слугувала для багатьох філософів спонукою для їх власного філософування.

Філософська система Л.А.Фейєрбаха

Філософська система **Людвіга Андреаса Фейєрбаха** (1804-1872) закінчує період німецької класичної філософії. Вона є нетрадиційною як у самій постановці проблем, так і в їх вирішенні, і в цьому полягає її своєрідність.

У філософському розвитку Фейєрбаха розрізняють 2 періоди: *перший*, коли він певною мірою дотримувався філософських поглядів Гегеля і його послідовників, та *другий*, коли перейшов на позиції філософського матеріалізму.

Головною справою життя і філософії Фейєрбаха була критика релігії. Критиці релігії присвячені основні праці мислителя „Сутність християнства” та „Сутність релігії”. На противагу гегелівській філософії релігії Фейєрбах розглядав **філософію та релігію** як світорозуміння, що **взаємно виключають одне одного**. На його думку, філософія є наукою, вираженням ідеї науки, втіленням духу науки як такої, незалежно від будь-якого конкретного визначеного її предмета. А теологія (релігія) завжди переслідувала філософію, оскільки остання підносить людину до рівня Всесвіту. Тому під час панування теології, науковий (філософський) дух був пригніченим. **Але чому** філософія є завжди протилежністю теології? На це питання Фейєрбах **відповідає так**:

- ✓ фундаментом теології є чудо, фундаментом філософії – природа предметів;
- ✓ фундаментом філософії є розум, фундаментом теології – воля;
- ✓ філософія розглядає закони моралі через моральні відносини як категорії і закони духу, а теологія вважає їх заповідями Бога (добро є добром для філософа тому, що воно є втіленням добродетельності, чесності людини, виражених у діях; для теолога – тому. Що так хоче і велить Бог).

Фейєрбах виділяє **2 необхідні умови у підході до критики будь-якої релігії**:

- 1) заперечення наявності у людини будь-яких природжених релігійних

ідей та почуттів (в іншому разі доведеться визнати, що у людини є особливий орган забобності, запрограмований природою орган релігійного почуття);

- 2) релігія – не випадкове явище; релігійні погляди мають для свого існування реальні причини.

Ключ до правильного розуміння сутності релігійних уявлень, з його точки зору, слід шукати **в умовах життя людей** та в своєрідному їх заломленні у свідомості людини.

Проте більшою мірою Фейєрбах зосереджує увагу і вбачає своє завдання в тому, щоб показати, як виникає релігійна психологія, почуття, релігійні переживання. Загальну основу будь-якої релігії, на його думку, становить **почуття залежності** або від природи (природні релігії), або ж від соціальних умов (духовні релігії). Але в релігії відображається **також і бажання людини бути незалежною, вільною, щасливою**. Прагнення до щастя, вважав Фейєрбах, є глибинною основою релігії. В релігії людина, віддаляючись від себе та зосереджуючись на Богові, постійно повертається до самої себе. Людина є початком, серединою і кінцем, завершенням релігії.

Отже, на першому етапі своєї творчості, Фейєрбах прийшов до висновку, що ключ до розуміння релігії слід шукати в природі людини, в її потребах, інтересах, бажаннях, прагненнях. Звідси випливає: „Таємниця та істинний смисл теології є антропологія”. Антропологія (від грец. людина та вчення), гадав Фейєрбах, є прихованим смислом релігії. Адже, по-перше, релігія викликана такими почуттями та переживаннями, як страх, радість, захоплення, любов. Сутність релігії прихована в людському серці, яке відрізняється від тверезого та холодного розсудку і прагне вірити та любити. По-друге, об’єкт релігії, її образи створюються фантазією. Без цього людина не змогла б створити уявлення про Бога. Таким чином, свою філософію Фейєрбах називає **антропологізмом**, оскільки людина проголошується основним предметом філософії.

Така своєрідна критика релігії (протиставлення релігійному наперед визначенню та смиренню практичної активності людини) переросла у Фейєрбаха в критику філософського ідеалізму, яка завершилась переходом до матеріалістичних тенденцій. В розумінні природи він був послідовним матеріалістом. Розглядав її як цілісний організм. Фейєрбах вчив, що у світі немає нічого. Окрім матерії, яка рухається, природи, породженням якої і є людина. На відміну від Гегеля, що зробив предметом своєї філософії абстрактний дух, Фейєрбах поклав в основу своєї філософії людину і природу. „Нова філософія”, на його думку, перетворює людину, включно з природою як базисом людини, на єдиний, універсальний, найвищий предмет філософії. Філософська система Л.Фейєрбаха стала висхідним пунктом формування і становлення **марксистської філософії**.